

Prace kartograficzne Korpusu Inżynierów Koronnych i ich autorzy. Stan zachowania kartografików

Henryk Bartoszewicz

Archiwum Główne Akt Dawnych

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

ORCID 0000-0003-4449-0382

E-mail: kartografia@agad.gov.pl

Zarys treści: Korpus Inżynierów Koronnych został utworzony na mocy ustawy sejmowej z 1775 roku. Korpusowi powierzono prace fortyfikacyjne i budowlane w twierdzach oraz prowadzenie robót drogowych, zabezpieczania mostów i grobli. W czasie wojny miał on zajmować się planowaniem i nadzorowaniem działań oblężniczych i fortyfikacyjnych. Inżynierowie wojskowi uczestniczyli także w wytyczaniu i kartowaniu granic Polski po pierwszym rozbiore.

W okresie reform sejmu czteroletniego dokonano rozbudowy wojsk inżynieryjnych. Organizatorem Korpusu Inżynierów Koronnych w 1789 r. został ppłk Karol Sierakowski. Do głównych zadań tej formacji należało prowadzenie prac budowlanych w istniejących wówczas w Rzeczypospolitej fortcach. Inżynierowie wojskowi sporządzili szereg planów fortyfikacji i zamków. Byli oni także autorami map do prowadzenia manewrów i topograficznych map wojskowych. Korpus brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej 1792 r. i powstaniu kościuszkowskim.

Słowa kluczowe: Korpus Inżynierów Koronnych, mapy delimitacyjne, mapy demarkacyjne, plany fortce, mapy wojskowe

Korpus Inżynierów Koronnych utworzono na mocy ustawy sejmowej z 1775 r. jako jednostkę wchodzącą w skład Korpusu Artylerii Koronnej¹. Szefem korpusu z urzędu został dowódca Korpusu Artylerii Koronnej generał Alojzy Fryderyk Józef von Brühl, chociaż jego dowództwo zwyczajowo było zastrzeżone dla króla Stanisława Augusta. Pierwszym komendantem korpusu mianowano

¹ O antecedenjach i początkowym okresie działalności Korpusu Inżynierów Koronnych zob B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, Lwów–Warszawa 1932, s. 56; idem, *Polska kartografia wojskowa (Zarys historyczny)*, Warszawa 1921, s. 11–29; K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 91–93; idem, *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*, „Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski”, z. 3, 1935, s. 232–235; J. Giergielewicz, *Zarys historii Korpusu Inżynierów w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa 1932, s. 9–11; M. Ochman, *Polski Korpus Inżynierów Wojskowych w latach 1807–1831*, praca doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Czubatego, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 13–31.

ppłk. Jana Chrzyciela Kleina. Oficerami w początkowym okresie istnienia korpusu byli kapitanowie Jan Henryk Gebhard Marks (Marx) i Jakub de Sévigny oraz porucznik Jan Albert Mehler, podoficerami zaś między innymi Jan Gawłowski i Józef Hiż, którzy przeniesieni z korpusu artylerii, wkrótce zostali oficerami².

Zadania Korpusu Inżynierów Koronnych zostały określone w opracowanym w 1774 r. przez generała Brühla regulaminie artylerii. W dokumencie tym sprecyzowano także kompetencje i zakres prac komendanta, oficerów i podoficerów tej formacji wojskowej. Korpusowi powierzono prace fortyfikacyjne i budowlane w twierdzach oraz prowadzenie robót drogowych, zabezpieczania mostów i grobli. W czasie wojny formacja ta miała zajmować się planowaniem i nadzorowaniem działań oblężniczych i fortyfikacyjnych. Od komendanta i oficerów tej formacji wymagano rozległej wiedzy w zakresie projektowania i wznoszenia budowli wojskowych. Do obowiązków komendanta korpusu należało szkolenie podwładnych, gromadzenie map i planów twierdz oraz prowadzenie archiwum jednostki. Ponadto miał on przygotowywać projekty prac fortyfikacyjnych i budowlanych w twierdzach³.

Początek działalności Korpusu Inżynierów Koronnych zbiegł się w czasie z rozpoczęciem demarkacji nowych granic państwa polskiego po I rozbiorze Rzeczypospolitej, do których wytyczania w terenie i kartowania zaangażowano inżynierów wojskowych, pomimo że nie należało to do ich obowiązków, ale byli oni w tej dziedzinie, oprócz geografa królewskiego płk. Karola Perthéesa, mjr. Jan Bakałowicza i chor. Karola Sierakowskiego, najbardziej kompetentni. Oficerowie korpusu skierowani do demarkacji granic Rzeczypospolitej mieli doświadczenie w prowadzeniu pomiarów i sporządzaniu map. Komendant tej formacji ppłk Klein wcześniej, przez 12 lat służył w armiach obcych. W 1771 r. brał on udział w sporządzaniu planu okopów warszawskich, a w latach 1773 i 1774 uczestniczył w pracach geograficznych prowadzonych przez Perthéesa. Przydział do demarkacji granicy z Prusami otrzymał on w pierwszym roku zorganizowania korpusu⁴. W wytyczaniu granicy polsko-pruskiej brali udział także kpt. J.H. Marks i por. J. Gawłowski. Obaj oni byli doświadczonymi geodetami przysięgłymi.

² J. Giergielewicz, op. cit., s. 11, M. Machynia, C. Szrednicki, *Oficerowie Wojska Koronnego 1777–1794. Spisy, cz. 2, Artyleria i wojska inżynierskie*, Kraków 1999, s. 71, 74–83.

³ A.F. Brühl, *Powinności korpusu artylerii koronnej podane przez J.W. Brühla, generała tejże artylerii ... przyjęte na Komissyi Woyskowej Koronnej ... podpisane ... 6 maja 1774 roku, a na ... seymie ... aprobowane*, Warszawa 1775, w: *Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej*, z. 9, *Polska sztuka wojenna w latach 1764–1793*, oprac. A. Juszczyński, M. Krwawicz, Warszawa 1957, s. 130–135.

⁴ M. Machynia, C. Szrednicki, op. cit., s. 80; J. Giergielewicz, op. cit., s. 103. Autor biogramu Jana Chrzyciela Kleina w „Polskim Słowniku Biograficznym” twierdzi, że przydział do prac demarkacyjnych otrzymał on w 1774 r., czyli przed nominacją na komendanta Korpusu Inżynierów Koronnych. J. Lepiarczyk, *Klein Jan Chrzyciel (zm. 1789), inżynier wojskowy i kartograf*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 579.

Ppłk Klein i kpt. Marks prace pomiarowe w terenie rozpoczęli 16 września 1776 r. a zakończyli w lipcu 1777 roku⁵. Por. Gawłowski brał udział w pracach komisji granicznej w Wielkopolsce od 11 maja 1782 r. do 1788 roku⁶. W demarkacji granicy Rzeczypospolitej z Rosją i Austrią uczestniczył chorąży, później oficer Korpusu Kadetów Karol Sierakowski (od 17 października 1775 r. został porucznikiem), przyszły komendant Korpusu Inżynierów Koronnych. W 1774 r. został on oddelegowany do demarkacji granicy z Rosją, a od 8 maja do 24 września 1776 r. razem z ppłk. Pawłem Tłubickim i mjr. Janem Bakałowiczem wytyczał granicę polsko-austriacką. Ponownie nad granicę z Rosją wyjechał podczas wbijania słupów granicznych w 1777 roku. W lipcu 1782 r. kpt. Sierakowski wszedł w skład kierowanej przez płk. Karola Malczewskiego komisji, której w 1780 r. powierzono przeprowadzenie demarkacji granicy polsko-rosyjskiej na odcinku wzdłuż Dniepru od Kryłowa do Łojowa. Rozpoczęte w październiku 1782 r. prace pomiarowe i kartograficzne przerwano i dokończono dopiero w okresie od czerwca do grudnia 1783 roku⁷. Oprócz mjr. Sierakowskiego uczestniczyli w nich kpt. Michał Ambroży Kochanowski i geometra Bazyli Sewerynowski⁸. 3 grudnia mjr Sierakowski podpisał wraz

⁵ Kpt. Marks od 24 lipca 1777 r. był urlopowany, a następnie jego urlop został przedłużony do końca 1780 r. i prawdopodobnie nie powrócił już do Korpusu Inżynierów Koronnych, ponieważ jego nazwisko nie znajduje się w rejestrze starszeństwa sztabu korpusów artylerii i inżynierów z miesiąca lipca 1782 r. J. Giergielewicz, op. cit., s. 103.

⁶ Ibidem, s. 103. Jesienią 1789 r. Gawłowski otrzymał rangę kapitana. J. Pachonński „Lubicz”, *Gawłowski Jan (1760–1794), major Korpusu Inżynierów Koronnych*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 320.

⁷ A. Krawczyk, *Sierakowski Karol Józef h. „Prawdzie” (1752–1820), topograf i inżynier wojskowy, generał artylerii WP*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 37, Warszawa–Kraków 1996–1997, s. 278–279. Karol Sierakowski nominację na stopień majora otrzymał 8 września 1783 r. Jan Giergielewicz przedstawił nieco inną chronologię udziału Sierakowskiego w pracach demarkacyjnych. Według tego autora Sierakowski został wraz z mjr. Bakałowiczem wyznaczony do wytyczania granicy polsko-austriackiej dopiero w styczniu 1777 r. Z kolei podczas demarkacji granicy polsko-rosyjskiej na Ukrainie, prowadzonej z przerwami w latach 1780–1785 Sierakowski, jako major Korpusu Kadetów, brał w niej udział w drugiej fazie robót od 15 czerwca 1783 r. J. Giergielewicz, op. cit., s. 105.

⁸ A. Krawczyk, *Sewerynowski Bazyli (2 poł. XVIII w.), kartograf*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 349–350; idem, *Sierakowski*, op. cit., s. 279; A. Zahorski, *Kochanowski Michał Ambroży Józef h. Korwin (1757–1832)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 195. Według ustaleń Andrzeja Zahorskiego M.A. Kochanowski, jako kapitan, a później major inżynierów, uczestniczył w pracach komisji demarkacyjnej wytyczającej porozbiorową granicę między Polską i Prusami w latach 1774–1782 oraz między Polską i Rosją w latach 1780–1785. Ustaleń A. Zahorskiego o przynależności Kochanowskiego do Korpusu Inżynierów Koronnych nie potwierdzają autorzy części 2, tomu 1 pracy *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*. Według ich ustaleń M.A. Kochanowski nie był oficerem Korpusu Inżynierów Koronnych. M. Machynia, C. Szrednicki, op. cit., s. 71–84. Również Jan Giergielewicz nie wymienia M.A. Kochanowskiego w składzie Korpusu Inżynierów Koronnych, a jedynie pisząc o jego udziale w demarkacji granicy polsko-rosyjskiej na Ukrainie w latach 1780–1785 stwierdza: „W pierwszej fazie robót ze strony polskiej występowali następujący topografowie, nazywani w urzędowych sprawozdaniach komisji demarkacyjnej inżynierami: kpt. Kochanowski, por. Czarnek, chor. Rembieliński i sekretarz komisji Ihnatowski, który pierwszy okres robót pomiarowych przedstawił w pracy *Dzielo Komisji Granicznej...*, zawierającej urzędowe dokumenty, sprawozdania oraz niezmiernie ciekawe instrukcje dla inżynierów”. J. Giergielewicz, op. cit., s. 105. Kwestię przynależności kpt. A.M. Kochanowskiego do właściwej formacji wojskowej w okresie jego udziału w pierwszej fazie

z komisarzem rosyjskim protokół demarkacji i wyjechał do Warszawy, gdzie złożył w Departamencie Interesów Cudzoziemskich sprawozdanie oraz trzynastoarkusową mapę tego odcinka granicy⁹.

Kiedy w 1784 r. postanowiono dokonać rozdzielenia map królewskich od map Departamentu Interesów Cudzoziemskich, Stanisław August zarządził sporządzenie ze wszystkich map granicznych kopii, które miały wzbogacić królewski Zbiór Geograficzny. W marcu 1784 r. zapadła decyzja o powierzeniu tego zadania grupie podoficerów i oficerów Korpusu Kadetów, Korpusu Artylerii Koronnej i Korpusu Inżynierów Koronnych, a w kwietniu tegoż roku kopiści rozpoczęli prace. Kopiowaniem map zajmowali się: z Korpusu Inżynierów Koronnych – Jan Krzysztof Hauffe, Józef Hurtig, Michał Kado (Cadeau, Kadau), Jan Mehler, Jan Sielanka, August Torri (Thory); z Korpusu Kadetów – Józef Łęski; z Korpusu Artylerii Koronnej – Kazimierz Małachowski, Mikołaj Spensberger Wiarogórski, Karol Tepper (Toepfer) oraz Michał Biling. Całością prac kierował major Karol Sierakowski¹⁰. Zespół ten wykonał kopie lub redukcje prawie wszystkich map delimitacyjnych i demarkacyjnych granicy Rzeczypospolitej z Rosją, Austrią i Prusami.

Obecnie nie jesteśmy w stanie ustalić dokładnej liczby map delimitacyjnych i demarkacyjnych granic Polski sporządzonych po pierwszym rozbiórce w okresie działalności Delegacji do Stanów Rzeczypospolitej do zawarcia traktatów rozbiorowych, powstałej na sejmie 18 maja 1773 r., a następnie w okresie działalności Departamentu Interesów Cudzoziemskich Rady Nieustającej w latach 1775–1788. Spośród zachowanych w zbiorach polskich map granicznych państwa polskiego wykonanych w latach 1774–1788 prawie wszystkie znajdują się w zasobie kartograficznym Archiwum Głównego Akt Dawnych i stanowią 75 jednostek inwentarzowych¹¹. Zachowała się także część kopii map delimita-

wytaczania granicy polsko-rosyjskiej w latach 1780–1781 na odcinku od Kryłowa do Łojowa rozstrzygają podpisy pod sporządzanymi wówczas mapami. Na 5 spośród 23 zachowanych map tego odcinka granicy widnieje podpis Kochanowskiego, jako ich autora lub współautora: „Michał Kochanowski podbrygadier Korpusu Kadetów Polskich do rozgraniczenia wyznaczony geometra”. Archiwum Głównie Akt Dawnych (dalej: AGAD), Zbiór Kartograficzny (dalej: Zb. Kart.): 496-1, 497-2, 497-3, 499-10, 499-11.

⁹ A. Krawczyk, *Sierakowski*, op. cit., s. 279; J. Giergielewicz, op. cit., s. 105. Według ustaleń J. Giergielewicza w pierwszej fazie demarkacji granicy polsko-rosyjskiej na odcinku od Kryłowa do Łojowa ze strony polskiej uczestniczyli następujący topografowie: kpt. M.A. Kochanowski, por. Kacper Krzysztof Czarnek chor. Jan Rembieliński i sekretarz komisji Ignacy Ihnatowski, którzy w urzędowych sprawozdaniach komisji demarkacyjnej byli nazywani inżynierami. K.K. Czarnek (podporucznik od 5 maja 1780 r.) był oficerem Korpusu Artylerii Koronnej. M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 33; zob. także: B. Olszewicz, op. cit., s. 35, VII.

¹⁰ Nazwiska tych kopistów znajdują się na kopiach map delimitacyjnych przechowywanych w Zbiorze Geograficznym Stanisławów Augusta i Zbiorze Kartograficznym AGAD, K. Łonczyńska, *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta*, „Archeion”, t. 33, 1960, s. 34; H. Bartoszewicz, *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta Poniatowskiego*, cz. 2: *Odmówiono nawet Kościuszcze*, w: idem, *Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII–XX wieku*, Warszawa–Pułtusk 2012, s. 17–18.

¹¹ *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, wyd. 2 poprawione i rozszerzone, opracowanie zbiorowe pod red. J. Karwasińskiej, Warszawa 1975, s. 450–453.

cyjnych i demarkacyjnych wykonanych dla ostatniego króla Polski. W przechowywanym w AGAD Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta znajduje się 70 osiemnastowiecznych map granicznych, z których 56 to kopie map delimitacyjnych i demarkacyjnych sporządzonych po pierwszym rozbiórze Polski¹².

Mapę północnego odcinka granicy polsko-rosyjskiej, zgodnie z ustaleniami przyjętymi podczas pierwszego posiedzenia mieszanej komisji demarkacyjnej, po zakończeniu prac pomiarowych prowadzonych w dniach od 15 marca do 19 lipca 1775 r., wykonał geometra rosyjski Jakov von Sievers¹³. W zasobie AGAD zachował się jeden z rękopiśmiennych wielobarwnych arkuszy tej mapy obejmujący granicę od Wiazyszcz nad Dźwiną do ujścia Orawy do Druci sporządzony w 1775 r. przez Sieversa na arkuszu papieru o wymiarach 51 × 74 cm (r. 46 × 69 cm), w skali około 1:132 000¹⁴. Natomiast w zbiorach kartograficznych Biblioteki Narodowej w Warszawie znajduje się rękopiśmienna wielobarwna mapa opatrzona tytułem *Planta Części Rzeki Dzwiny rozgraniczającej Królestwo Polskie z Rosyją* powstała między 1778 a 1783 rokiem, autorstwa „kapitana y geometry” Karola Sierakowskiego, wykonana w skali około 1:130 000¹⁵ na arkuszu papieru o wymiarach 76 × 243 cm (r. 70 × 234 cm). Jednak ta mapa graniczna nie jest urzędową mapą demarkacyjną, lecz jej kopią¹⁶.

Wśród zachowanych 27 kartografików delimitacyjnych i demarkacyjnych granicy polsko-austriackiej po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej z lat 1774–1784 znajduje się 8 map odcinków granicy wytyczonych w ziemi chełmskiej oraz w województwach: wołyńskim (w powiatach włodzimierskim, krzemienieckim i łuckim), podolskim (w powiecie kamienieckim), lubelskim

¹² Ibidem, s. 446–448; K. Łonczyńska, op. cit., s. 46–47.

¹³ H. Bartoszewicz, *Delimitacja i demarkacja granic Rzeczypospolitej po I rozbiórce*, w: idem, *Z dziejów kartografii*, s. 70–71.

¹⁴ Na mapie znajdują się oryginalne podpisy komisarzy: Ignacego Twardowskiego, Władysława Gurowskiego, Michała Morykoniego i Antoniego Tołoczki ze strony polskiej oraz Michaiła Kreczetnikowa, Wasyla Kachowskiego i Jeffrema Meisnera ze strony rosyjskiej. AGAD, Zb. Kart. 508-5.

¹⁵ Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Kartograficznych, 2793; J. Madej, „*Planta Części Rzeki Dzwiny*” Karola Sierakowskiego, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 10, 1978, nr 2, s. 76–79. Mapa ta jest błędnie datowana zarówno w katalogu Biblioteki Narodowej, jak i w artykule Jadwigi Madej – 1774–1778. Nie mogła ona powstać w 1774 r., ponieważ prace demarkacyjne na tym odcinku granicy polsko-rosyjskiej rozpoczęto dopiero w następnym roku, a Sierakowski posiadał wówczas stopień chorążego, o czym J. Madej pisze w swoim artykule. Stopień kapitana otrzymał on 1 czerwca 1778 r., a majora 8 września 1783 r. i w tym czasie mogła powstać mapa podpisana przez niego jako kapitana. A. Krawczyk, op. cit., s. 279. Jednak ustalenia Adama Krawczyka mogą także budzić wątpliwości, ponieważ K. Sierakowski już w 1776 r. podpisywał mapy demarkacyjne granicy polsko-austriackiej używając stopnia kapitana, chociaż ten fakt nie może mieć wpływu na datację mapy jego autorstwa przechowywanej w Bibliotece Narodowej. M.in. AGAD, Zb. Kart. 99-10.

¹⁶ J. Madej, op. cit., s. 79. Wątpliwa wydaje się także teza J. Madej, że mapa jest oryginałem. Nie oznacza to, że kwestionuję autorstwo Sierakowskiego. Z całą pewnością jest on jej autorem, ale nie jest to urzędowa mapa demarkacyjna, ponieważ została ona sporządzona co najmniej trzy lata po zakończeniu prac demarkacyjnych na tym odcinku granicy Polski z Rosją i brak jest na niej podpisów członków komisji demarkacyjnej, a mapę urzędową północnej części granicy polsko-rosyjskiej wykonał Jakov von Sievers. Mapę tę najprawdopodobniej na polecenie króla Stanisława Augusta Sierakowski wykonał po pobycie na granicy polsko-rosyjskiej podczas wbijania słupów granicznych w 1777 roku.

(w powiecie urzędowskim), sandomierskim (w powiatach wiślickim i sandomierskim), których autorem jest prawdopodobnie K. Sierakowski, chociaż jego autografy znajdują się tylko na czterech z nich. Rękopiśmienne wielobarwne mapy autorstwa Sierakowskiego zostały sporządzone w 1776 r. w skali około 1:28 000. Oznaczono na nich słupy graniczne polskie i austriackie oraz podano ich numery. Mapy wykonano na arkuszach papieru, a następnie podklejono na płótnie i brzegowano zielonym jedwabiem, analogicznie jak wszystkie pozostałe znajdujące się w zasobie AGAD kartografika delimitacyjne i demarkacyjne granic Rzeczypospolitej po pierwszym rozbiórze. Pierwsza z nich *Granica między Polską y Gallicyą w powiecie włodzimierskim* ma wymiary 128×185 cm¹⁷, druga *Granica między Polską y Gallicyą w powiecie krzemienieckim. Kontynuacja granicy między Polską y Gallicyą w powiecie krzemienieckim* 101×235 cm¹⁸, trzecia *Kontynuacja granicy między Polską y Gallicyą w powiecie krzemienieckim* 175×163 cm¹⁹ i czwarta *Granica między Polską y Gallicyą w powiecie łuckim. Kontynuacja granicy między Polską y Gallicyą w powiecie łuckim* 205×131 cm²⁰.

W zasobie AGAD znajdują się także mapy delimitacyjne i demarkacyjne granicy Polski z Prusami po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej. Łącznie jest tu 25 kartografików z lat 1774–1788, w tym 8 map przedstawiających tereny zajęte przez Prusy przed rozpoczęciem wytyczania granicy, 6 map demarkacyjnych oraz 11 map prywatnych sporów granicznych²¹. Dwie z map demarkacyjnych sporządzono po wytyczeniu granicy przez komisarzy obu stron według konwencji z 22 sierpnia 1776 roku. Obejmują one ten sam odcinek linii granicznej od Nowej Marchii do Wisły. Podpisali je reprezentujący w komisji delimitacyjnej delegację polską, w tym komendant Korpusu Inżynierów Koronnych ppłk Jan Chrzyciel Klein, a ponadto płk Aleksander Mycielski, chor. Michał Ambroży Kochanowski i kadet Feliks Nowicki oraz delegację pruską: Karl Ludwigh von Gaudi, August von Clair i Friedrich von Clair²². Obie mapy wykonano w skali około 1:60 000, na arkuszach papieru znacznych rozmiarów. Pierwsza z nich *Plan des limites entre le Royaume de Pologne et la Prusse Occidentale, dressé suivant la convention du 22 d'Aout 1776* ma wymiary ramki około 268×185 cm²³,

¹⁷ AGAD, Zb. Kart. 90-10. Na odwrocie nalepka z napisem „Mappa Powiatu Włodzimierskiego”; B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, poz. 178.

¹⁸ AGAD, Zb. Kart. 90-11. Na odwrocie nalepka z napisem „Mappa Powiatu Krzemienieckiego No. 1 et 2 Litt a”; B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, poz. 178.

¹⁹ AGAD, Zb. Kart. 90-12. Na odwrocie nalepka z tytułem „Mappa Powiatu Krzemienieckiego No. 3 et. 4 Litt. B”; B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, poz. 178.

²⁰ AGAD, Zb. Kart. 90-12. Na odwrocie nalepka z tytułem „Mappa powiatu łuckiego sztuk dwie z klyonnych No. 1 et. 2; B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, poz. 178.

²¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespolach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej, s. 451. W Przewodniku podano liczbę 24 map. Pominięto mapę znajdującą się w AGAD, w Zbiorze Popielów, 354, k. 68.

²² H. Bartoszewicz, *Delimitacja i demarkacja granic*, s. 72.

²³ AGAD, Zb. Kart. 2-2, B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, poz. 180.

a druga *Plan granic między Królestwem Polskiem y Prusami Zachodniemi ustalonych na konwencji dnia 22 sierpnia 1776 roku* podobne, około $268 \times 184 \text{ cm}^{24}$.

Kolejne cztery mapy powstały po demarkacji przeprowadzonej zgodnie z nową konwencją polsko-pruską zawartą 17 lipca 1777 r. w związku ze sporami przy dalszym wytyczaniu granicy. Obejmują one ten sam odcinek linii granicznej, ustalonej nową konwencją, biegnący od Wisły koło Złotoryi wzdłuż rzek: Drwęcy, Pisy i Działdówki do Wielkiego Łęcka. Wykonane zostały w 1777 r., a dwie z nich podpisane przez tych samych członków komisji delimitacyjnej, co mapy z 1776 r., w tym przez komendanta Korpusu Inżynierów Koronnych ppłk. Kleina. Obie mapy opatrzone podpisami ich autorów sporządzono w skali około 1:60 000, na arkuszach mających podobne wymiary r. $143 \times 56,5 \text{ cm}$. Pierwsza

Ryc. 1. Mapa granicy polsko-pruskiej od Wisły do Wielkiego Łęcka ustalonej konwencją z 17 lipca 1777 r., Jan Chrzyciel Klein i in., AGAD, Zb. Kart. 2-1

z nich to *Pan des limites entre la Royaume de Pologne et la Prusse Occidentale suivant conventio du 22, d'aout 1776 et celle du 17 juillet 1777* (ryc. 1)²⁵, a druga *Plan granic między Królestwem Polskim i Prusami Zachodniemi podług konwencji d. d. 22 sierpnia 1776 r. y drugiey d. d. 17 lipca 1777 ustanowionych*²⁶.

Oprócz map delimitacyjnych i demarkacyjnych granic Polski z Rosją, Austrią i Prusami zachowały się kartografika dotyczące rewizji tych granic. W gronie autorów map sporządzonych przez polsko-pruskie komisje mieszane, które spisywały kontrowersje i rewidowały odcinki granicy wielkopolsko-śląskiej i wielkopolsko-brandeburskiej, byli dwaj oficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych, por. Jan Gawłowski i kpt. Jan Henryk Marks. Zachowało się 11 map przechowywanych w AGAD, które powstały w związku z prywatnymi sporami granicznymi²⁷. Dwie z nich, znajdujące się w zespole Archiwum

²⁴ AGAD, Zb. Kart. 517-6, B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, poz. 180.

²⁵ AGAD, Zb. Kart. 2-1.

²⁶ AGAD, Zb. Kart. 517-5.

²⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. *Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, s. 451. W *Przewodniku* podano liczbę 11 map, zob. przypis 21.

Koronnego Warszawskiego, pokazują przedmiot sporu między wsią Murzynowo (Moren) położoną w Prusach i dobrami Skwierzyna (Schwerin) i Świniary (Schweinert) usytuowanymi na terytorium Polski, rozstrzygniętego mocą konwencji z 27 września 1782 roku. Mapy sporządzono w 1782 roku. Współautorem jednej z nich, oprócz geometry pruskiego C.A. Bohrdta, jest kpt. Marks²⁸. Pod drugą z tych map znajduje się tylko podpis Bohrdta²⁹. Sześć map przedstawia kompleksy dóbr na Śląsku: Dubin, Stwolno, Łątkę, Golejewo, Pakosław, Osiek, Szkaradowo, znajdujące się w granicach Rzeczypospolitej i Sulejewo (Sulau), Milicz, Żmigród, Smogarzewo, Piotrkosice, pozostające na obszarze państwa pruskiego. Zostały one wykonane w latach 1782 i 1783. Współautorem tych map, oprócz Samuela Ludwika Töppego i J.H. Wollenhaupta, jest Jan Gawłowski. Cztery z nich znajdują się w Zbiorze Kartograficznym (ryc. 2)³⁰,

Ryc. 2. Mapa spornego odcinka granicy polsko-pruskiej na Śląsku, 1783 r. Jan Gawłowski, AGAD, Zb. Kart. 516-4a

jedna w Archiwum Koronnym Warszawskim³¹ i jedna w Zbiorze Popielów³². Ponadto w AGAD w zbiorze Archiwum Królestwa Polskiego są przechowywane trzy mapy odnoszące się do sporu granicznego między polską wsią Wasiły i wsią pruską Baraniewo sporządzone w latach 1785–1788. Autorem jednej z nich jest Jakub Krzysztof Ignacy Jasiński, późniejszy dowódca Korpusu Inżynierów Wielkiego Księstwa Litewskiego i generał powstania kościuszkowskiego (ryc. 3)³³.

Przechowywane w Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta kopie map demarkacyjnych i delimitacyjnych nie tylko pozwalają na ustalenie, którzy spośród podoficerów i oficerów Korpusu Inżynierów Koronnych byli zaangażowani do tych prac (Jan Krzysztof Hauffe, Józef Hurtig, Michał Kado /Cadeau, Kadau/

²⁸ AGAD, Archiwum Koronne Warszawskie, Pruskie 24/3, k. 2.

²⁹ AGAD, Archiwum Koronne Warszawskie, Pruskie: 24/2, k. 26.

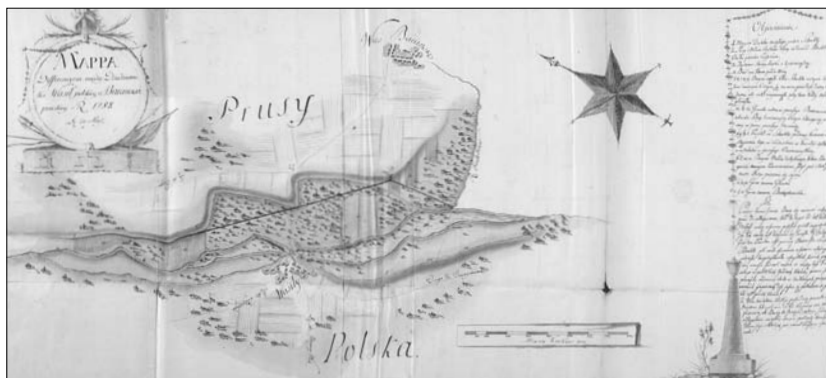
³⁰ Podpis Jana Gawłowskiego znajduje się na trzech mapach. AGAD, Zb. Kart.: 516-4a, 518-2, 518-5.

³¹ AGAD, Archiwum Koronne Warszawskie, Pruskie 24/6, k.33.

³² AGAD, Zbiór Popielów, 354, k. 68.

³³ AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego, 54, k. 326. Pozostałe dwie mapy znajdują się w tej samej jednostce archiwalnej na stronach 324 (mapę zweryfikował i podpisał komornik ziemi zakroczymskiej Wojciech Skarzyński) i 325 (autor mapy geometra królewski Antoni Giewartowski).

Jan Mehler, Jan Sielanka, August Torri /Thory/), ale także poszerzają wiedzę na temat kartografików granic Polski z Rosją, Austrią i Prusami po pierwszym rozbiore, ponieważ w zbiorze znajdują się kopie map, których oryginały nie zachowały się. Jednakże w wielu przypadkach w zasobie AGAD są zarówno oryginały, jak i kopie map delimitacyjnych i demarkacyjnych³⁴. Spośród oficerów

Ryc. 3. Mapa sporu granicznego między polską wsią Wasilę i pruską wsią Baraniewo, 1788 r., Jakub Jasiński, AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego 54, k. 326

i podoficerów Korpusu Inżynierów Koronnych w gronie autorów kopii map demarkacyjnych granicy z Rosją byli por. Jan Albert Mehler, obok kierującego zespołem kopistów mjr. Sierakowskiego najbardziej doświadczony kartograf oraz podoficerowie Józef Hurtig i Michał Kado, którzy w 1790 r. otrzymali awans oficerski na stopień podporucznika. Razem z ppor. Mikołajem Spensbergerem Wiarogórskim i podoficerem Karolem Toepferem z Korpusu Artylerii sporządzili oni w 1784 r. kopię 16-arkuszowej mapy granicy od Kryłowa do Łojowa³⁵. Kado i Hurtig byli także współautorami powstałej w 1788 r. kopii map południowej części granicy polsko-rosyjskiej od Kryłowa do Bohopola. Pierwszy z nich wykonał kopie map trzech odcinków tej części granicy od Słobody Nadlackiej do Słobody majora Rody³⁶, od Słobody majora Rody do Słobody Tarnowki³⁷ i od Słobody Tarnowki do młyna Zwierowa³⁸. Z kolei Hurtig był współautorem kopii map dwóch odcinków granicy od wierzchowiny Irklejca do rzeki Bołtyszki³⁹ i od rzeki Bołtyszki do Turii⁴⁰. Mehler uczestniczył

³⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej, s. 446–448; H. Bartoszewicz, *Delimitacja i demarkacja granic*, s. 74.

³⁵ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 510-1, ark. 1–16.

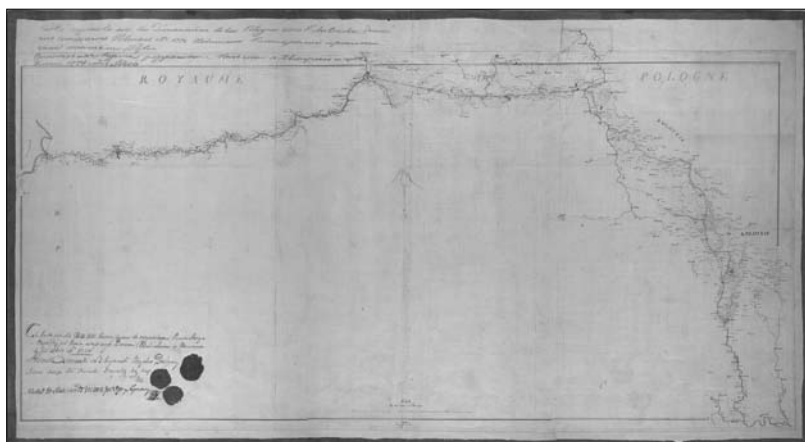
³⁶ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 513-4.

³⁷ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 511-1.

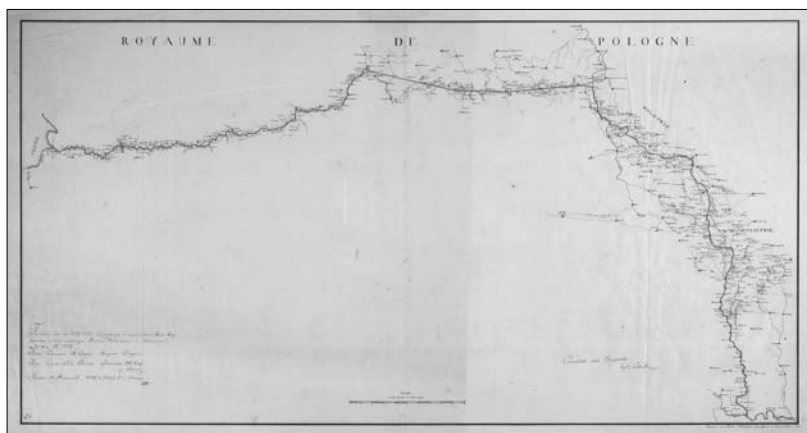
³⁸ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 513-6.

³⁹ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 512-1.

⁴⁰ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 511-2.

Ryc. 4. Mapa delimitacyjna granicy polsko-austriackiej od ujścia rzeki Białej do Wisły na Śląsku do Okopów św. Trójcy, 1774 r., Karol Perthées, AGAD, Zb. Kart. 90-8

Ryc. 5. Mapa delimitacyjna granicy polsko-austriackiej od ujścia rzeki Białej do Wisły na Śląsku do Okopów św. Trójcy, kopia, 1784 r., Jan Sielanka, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 514-4b

także w kopiowaniu map demarkacyjnych granicy z Austrią. W 1784 r. wykonał on dwie kopie mapy granicy polsko-austriackiej od ujścia Przemszy (do Wisły) do Chocimia⁴¹. Zachowały się także sporządzone w 1784 r. dwie kopie mapy delimitacyjnej granicy z Austrią z 1774 roku, w którą została zaopatrzona polska delegacja w polsko-austriackiej komisji demarkacyjnej. Zarówno zachowany oryginał, autorstwa Karola Perthéesa (ryc. 4)⁴², jak i kopie obejmują

⁴¹ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 514-10 a; Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 514-10 b.

⁴² AGAD, Zb. Kart. 90-8.

granicę z Austrią od Śląska (ujście Białej do Wisły) do Okopów św. Trójcy. Autorem obu kopii jest podoficer Korpusu Inżynierów Koronnych Jan Sielanka (ryc. 5)⁴³. W kopiowaniu map granicy z Prusami brali udział dwaj podoficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych Jan Krzysztof Hauffe (podporucznik od 1789 r.) i August Torri (podporucznik od 1790 r.). Sporządzili oni między 1786

Ryc. 6. Mapa spornego odcinka granicy polsko-pruskiej na Śląsku, 1786 r., Jan Krzysztof Hauffe, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 517-3

Ryc. 7. Mapa spornego odcinka granicy polsko-pruskiej na Śląsku, 1786 r., August Torri, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 516-4a

a 1788 rokiem kopie dwóch map linii granicznej między dobrami Stwolno, Łąka, Golejewo, Pakosław, Osiek i Szkaradowo w Królestwie Polskim a dobrami Sulejewo (Sulau), Milicz, Żmigród, Smogarzewo, Piotrkosice znajdującymi się na terytorium Prus (ryc. 6, ryc. 7)⁴⁴.

Na zachowanych kopiach map delimitacyjnych i demarkacyjnych widnieje podpis Karola Sierakowskiego. Kierujący zespołem kopistów i weryfikujący sporządzane kartografika z oryginałami miał wówczas stopień majora i brygadiera, który obok jego imienia i nazwiska był umieszczany na podpisywanych przez

⁴³ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 514-7 a; Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 514-7 b.

⁴⁴ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 517-3. Autorem tej mapy (kopii) jest Krzysztof Hauffe; AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 516-4 b. Autorem tej mapy (kopii) jest August Torri. Oryginały tych map sporządził oficer Korpusu Inżynierów Koronnych por. Jan Gawłowski. AGAD, Zb. Kart Zb. Kart 516-4 a.

niego mapach. Na kopiach map delimitacyjnych i demarkacyjnych oprócz podpisu Sierakowskiego znajdują się dopiski świadczące o jego funkcji poświadczającego zgodność kopii z oryginałem, między innymi „concordat cum originali”, „zgadza się z oryginałem”, „costaté”, „weryfikował”.

Wszyscy oficerowie i podoficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych uczestniczący w demarkacji granic Rzeczypospolitej z Rosją, Austrią i Prusami po pierwszym rozbiore oraz w kopiowaniu map granicznych dla króla Stanisława Augusta otrzymali w ciągu kilku, najpóźniej kilkunastu miesięcy od zakończenia tych prac awans na wyższy stopień. Dowódca korpusu ppłk Klein we wrześniu 1789 r. został przedstawiony do awansu na stopień pułkownika⁴⁵. Porucznicy Jan Albrecht Mehler i Jan Gawłowski w 1789 r. otrzymali rangę kapitana⁴⁶. Podoficerowie Jan Krzysztof Hauße, Józef Hurtig, Michał Kado, Jan Sielanka, August Torri awansowali na podporuczników. Awansu nie otrzymał jedynie kpt. Jan Henryk Geberhard Marks, który wcześniej, ze względu na niskie uposażenie w Korpusie Inżynierów Koronnych, przeniósł się z Warszawy do Wielkopolski, gdzie jego dochody jako geometry były wyższe⁴⁷.

Zaangażowanie wielu oficerów i podoficerów Korpusu Inżynierów Koronnych do sporządzania map granicznych nie oznaczało całkowitego wyłączenia tej formacji z udziału w działalności armii. W pierwszym okresie jego istnienia do 1788 r. część kadry oficerskiej była oddelegowana do twierdz. W tym czasie największą inwestycją w twierdzach polskich, zrealizowaną w latach 1782–1783, były koszary w Kamieńcu Podolskim, które powstały według projektu i pod nadzorem mjr. Stanisława Zawadzkiego. Nie wiemy, czy w związku z nią wykonano jakiegokolwiek kartografika. Natomiast w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i w AGAD zachowała się część rysunków architektonicznego koszar kamienieckich autorstwa Zawadzkiego⁴⁸.

Korpus pomimo szczupłości kadr w okresie do 1788 r. uczestniczył także w manewrach wojskowych, przygotowując mapy terenów, na których prowadzono ćwiczenia. Wśród map i planów wojskowych Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta znajduje się plan manewrów, przeprowadzonych 30 lipca 1785 r. między Powązkami a rogatkami pod dowództwem generała Korpusu Artylerii Koronnej Alojzego Brühla, w których z jednej strony uczestniczył Korpus Artylerii Koronnej, batalion Gwardii Pieszej Koronnej, pułk Nadworny JKM-ci, a z drugiej regiment generała Filipa Nereusza Raczyńskiego i pułk Przedniej Straży generała Arnolda Anastazego Byszewskiego. Jego autorem

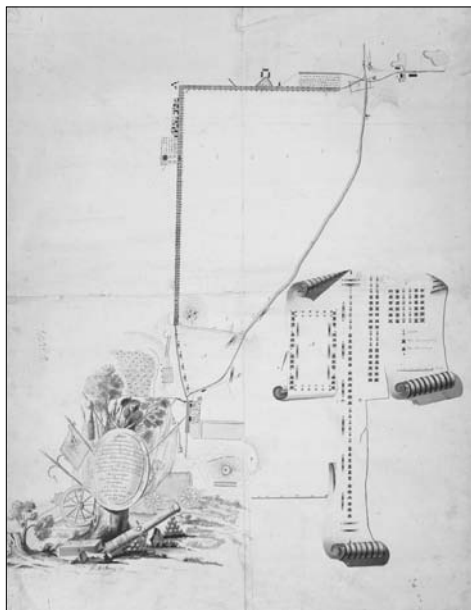
⁴⁵ Jan Chrzecieli Klein zmarł 26 października 1789 r. prawdopodobnie nie doczekawszy nominacji. J. Lepiarczyk, op. cit., s. 579.

⁴⁶ L. Pachowski „Lubicz”, op. cit., s. 320; A. Jarosz, op. cit., s. 378.

⁴⁷ M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 80.

⁴⁸ *Katalog rysunków Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 2: *Miejscowości różne* rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku, oprac. T. Sulerzyska, Warszawa 1969, poz. kat. 289–292, s. 80–81; I. Malinowska, *Stanisław Zawadzki 1743–1806*, Warszawa 1953, s. 10, 25, ryc. 14–18.

jest sierżant (od 30 grudnia 1789 r. porucznik) Fryderyk Auvray, który służbę w Korpusie Inżynierów Koronnych rozpoczął 28 kwietnia 1785 roku. Auvray był wówczas dla tej formacji cennym nabytkiem, ponieważ wcześniej służył

Ryc. 8. Plan manewrów przeprowadzonych 30 lipca 1785 r. między Powązkami a rogatkami pod dowództwem gen. Alojzego Brühla, 1785 r., Fryderyk Auvray, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 501-1

w korpusie inżynierów saskich, a więc posiadał już pewne doświadczenie w prowadzeniu prac inżynierskich, między innymi w sporządzaniu map. Świadczy o tym wykonany przez niego plan manewrów, w którym widać duży kunszt kartograficzny (ryc. 8)⁴⁹.

Niektórzy spośród oficerów Korpusu Inżynierów Koronnych w pierwszym okresie istnienia tej formacji wojskowej pracowali także jako geometrzy prywatni, wykonując prace o charakterze cywilnym. Spośród sporządzonych wówczas tego typu kartografików zachowały się dwa plany terytoriów przedmiejskich Warszawy. Pierwszy z nich, rękopiśmienny wielobarwny *Plan Mokotowa* sporządził około 1780 r. por. Jan Gawłowski na arkuszu o wymiarach w ramce 132,6 × 51,7 cm. Autor przedstawił na nim ogród wraz z zabudowaniami⁵⁰.

⁴⁹ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 501-1.

⁵⁰ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rycin (dalej: BUW, GR), Zb. król. P. 187 nr 339. 415; *Katalog rysunków Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 1: *Varsaviana. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku*, oprac. T. Sulerzyska i S. Sawicka, przy udziale J. Trenklerówny, Warszawa 1967, poz. kat. 1062, s. 203.

Drugi, także rękopiśmienny i wielobarwny *Plan Wsi zwaney Karolinów, leżącej za wolskimi Rogatkami, należącej do J Pana Szultza, tudzież y Ogrodu J. W. Graffa Unruha*, który został sporządzony w 1787 r. przez por. Jana Mehlera na arkuszu o wymiarach 73,3 × 51,4 cm. Pokazuje on posiadłość Karola Schultza, obejmującą willę z ogrodem noszącym nazwę „Czyste”, folwark i wieś Karolinów oraz ogród Aleksandra Urunga, położony między ulicami Wolską, Karolkową i Skierniewicką⁵¹.

Zakończenie kartowania granic Polski po pierwszym rozbiórze i sporządzania kopii map delimitacyjnych i demarkacyjnych przypadło na okres podjęcia przez sejm czteroletni reform Rzeczypospolitej. Jedną z dziedzin życia państwa, którą postanowiono zreformować, było wojsko. W wyniku przyjęcia przez sejm projektu aukcji wojska do stu tysięcy dokonano także rozbudowy wojsk inżynieryjnych. Mocą uchwały sejmowej z 1789 r. ustanowiono oddzielne korpusy inżynierów koronnych i litewskich. W tym samym roku zostały utworzone szkoły inżynierii i artylerii w Koronie i na Litwie⁵². Korpus Inżynierów Koronnych miał składać się z komendanta, 18 oficerów i 75 żołnierzy niższych rang. Organizatorem tej formacji był przeniesiony do niej 19 września 1789 r. z Korpusu Kadetów doświadczony geometra i kartograf wojskowy ppłk Karol Sierakowski, który po śmierci ppłk. J. Kleina (26 października 1789 r.), 19 listopada został mianowany pułkownikiem i komendantem wojsk inżynieryjnych⁵³. Zastępcą komendanta Korpusu Inżynierów Wojskowych był ceniony architekt i zdolny inżynier wojskowy ppłk Stanisław Zawadzki (1743–1806), od 1777 r. architekt wojsk koronnych⁵⁴. W skład korpusu w 1790 r., oprócz komendanta i jego zastępcy, wchodził następujący oficerowie: kapitanowie Jan Gawłowski, Józef Hiż, Jan Albert Mehler, Jan Potocki, porucznicy Jan Krzysztof Hauffe, Mikołaj Kubicki, Fryderyk Auvray, Franciszek Podoski, podporucznicy Jan Baptysta Amira, Karol Poleski (Polewski) i Antoni Sałacki⁵⁵.

Nowy komendant w krótkim czasie powiększył liczebnie i zreorganizował Korpus Inżynierów Koronnych. 1 grudnia 1789 r., czyli po objęciu kierownictwa korpusu przez płk. Sierakowskiego, formacja ta składała się z 12 osób, a w końcu tego miesiąca liczyła 33 osoby. Miesiąc później, pod koniec stycznia 1790 r. były obsadzone wszystkie stanowiska oficerskie i prawie wszystkie podoficerskie, a stan liczebny korpusu wynosił 64 osoby. Pod koniec kwietnia 1791 r. zgodnie z etatem w korpusie znajdowały się 94 osoby⁵⁶. Sierakowski opracował także projekt działalności kierowanej przez niego formacji. Do najważniejszych i naj-

⁵¹ BUW, GR, Inw. G.R. 415; *Katalog rysunków Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 1, op. cit., poz. kat. 16, s. 45.

⁵² J. Giergielewicz, op. cit., s. 72–76; J. Madej, *Kartografia wojskowa w okresie stanisławowskim*, w: *Dzieje kartografii wojskowej i myśli strategicznej, materiały z konferencji*, Warszawa 1982, s. 55.

⁵³ J. Giergielewicz, op. cit., s. 14–16; A. Krawczyk, op. cit., s. 279.

⁵⁴ I. Malinowska, op. cit., s. 5–6.

⁵⁵ J. Giergielewicz, op. cit., s. 17; M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 78–82.

⁵⁶ J. Giergielewicz, op. cit., s. 18; M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 72.

pilniejszych zadań korpusu zaliczał sporządzanie map „militarnych”. Uważał on, że nad wykonaniem map wojskowych w Koronie powinno przez 20 lat pracować 50 inżynierów wojskowych. Kolejne powiększenie stanu liczebnego Korpusu Inżynierów Koronnych uzasadniał także koniecznością posiadania przez Rzeczpospolitą silnych twierdz odpowiadających wymaganiom sztuki wojennej. Spośród istniejących budowli fortecznych w Polsce, zdaniem Sierakowskiego, tylko Kamieniec Podolski częściowo spełniał te warunki⁵⁷.

Plany nowego komendanta Korpusu Inżynierów dotyczące rozwoju liczebnego prac kartograficznych, unowocześniania istniejących i budowy nowych twierdz z wielu względów nie były możliwe do zrealizowania. Największą przeszkodą było dążenie sąsiednich mocarstw do kolejnych rozbiorów Polski. W okresie pięciu lat, licząc od momentu objęcia dowództwa przez Sierakowskiego do upadku powstania kościuszkowskiego, Korpus Inżynierów Koronnych był kilkakrotnie reorganizowany i zmieniał się także jego skład liczebny oraz warunki działania. W tym czasie formacja najpierw uczestniczyła w wojnie polsko-rosyjskiej 1792 r., a następnie w powstaniu kościuszkowskim.

W okresie pokoju, pomimo zwiększenia stanu liczebnego korpusu i wysłania wielu jej oficerów do pracy w twierdzach w Kamieńcu Podolskim, Krakowie i Częstochowie oraz w kilku mniejszych obiektach fortecznych, w dalszym ciągu część kadry korpusu realizowała zadania, które miały charakter cywilny. Po 1789 r. oficerowie i podoficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych kontynuowali prace na potrzeby komisji skarbowych rozpoczęte w 1786 roku. Uczestniczyli oni w przygotowaniu mapy hydrograficznej Polski, którą postanowił własnym kosztem wydać członek Komisji Skarbu Koronnego Tadeusz Czacki. Powierzono im prowadzenie pomiarów rzek od źródeł do ich ujścia. Zespołem tym kierował osobiście Sierakowski. Spośród oficerów Korpusu Inżynierów Koronnych w największym stopniu w pomiary i kartowanie sieci wodnej ziem polskich był zaangażowany kpt. Jan Mehler. W 1787 r. pod jego kierunkiem opracowano trzynastoarkusową mapę Dniestru. W następnym roku sporządził on mapę Nidy i Słupcy. Obie mapy nie zachowały się. Ponadto w 1788 r. Mehler dokonał pomiaru głębokości Bugu i rewizji rzeki Warty⁵⁸. Z grona oficerów Korpusu

⁵⁷ J. Giergielewicz, op. cit., s. 26.

⁵⁸ Znamy jedynie tytuły map Dniestru oraz Nidy i Słupcy sporządzonych przez kpt. Jana Alberta Mehlera: 1. *Bieg rzeki Dniestru od Uszycy miasta, niżej pięć mil od Zwańca leżącego, do Benderu, na kart 13 rozłożony, dla Komisji Skarbu Kor. Z woli JW. Czackiego S.N., K.S. r. 1787*, 2. *Mappa rzeki Nidy i Słupcy na 6 kart podzielona oraz części powiatu wiślickiego, w której słone wody znajdują się, 1788*. Szerzej o tej mapie zob. J.E. Piasecka, *Dzieje hydrografii polskiej do 1850 roku*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1970, s. 71, 72, 104–107, 150, 151, 160, 179. Skromniejszy był udział Korpusu Inżynierów Litewskich w zakresie prac na rzecz Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Działalność komisji w zakresie pomiarów i kartowania wspierali odkomenderowani z korpusu w maju 1791 r. ppłk Jakub Jasiński i kpt. Szymon Górski, którym powierzono przeprowadzenie rewizji kanału Królewskiego. Do momentu wybuchu wojny polsko-rosyjskiej w 1792 r. pod ich nadzorem wykonano część prac pomiarowych i dokumentacyjnych terenu między Muchawcem i Piną, stanowiących wstęp do realizacji zaprojektowanych robót. Działania wojenne uniemożliwiły kontynuowanie prac w tym zakresie.

Inżynierów w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XVIII w. na rzecz Komisji Skarbu Koronnego prace pomiarowe i kartograficzne prowadzili również kpt. Jan Gawłowski, por. Franciszek Podoski (Podowski), ppor. Stanisław Hoffman i konduktor Paweł Lindsay⁵⁹.

W latach 1791 i 1792 Korpus Inżynierów Koronnych przeprowadził jedno z większych prac pomiarowych dotyczących dóbr skarbowych. Na podstawie umowy zawartej 14 maja 1791 r. z polecenia Komisji Wojskowej przez płk. Sierakowskiego z Komisją Skarbu Koronnego dokonano pomiaru i skartowania wsi stanowiących wcześniej własność biskupstwa krakowskiego. Pracami pomiarowymi i kartograficznymi rozpoczętymi 7 lipca 1791 r. dowodził płk Sierakowski. Pomiary prowadziły dwie grupy, z których pierwszą kierował kpt. Jan Mehler i ppor. August Torri⁶⁰, a drugą por. Krzysztof Hauffe mający do pomocy ppor. Adama Sałackiego⁶¹. Spośród kartografików wykonanych 1791 r. przez oficerów i konduktorów korpusu, w zasobie AGAD zachowało się pięć rękopiśmiennych wielobarwnych map wsi należących wcześniej do biskupstwa krakowskiego, w skali około 1:6000, przy czym tylko na jednej z nich znajduje się podpis jej autora – ppor. Augusta Torriego (ryc. 9)⁶². Autorami pozostałych czterech byli – według zapisu w ich tytułach – „wykomenderowani od Korpusu Inżynierów Wojska Koronnego”⁶³. Wysokie kwalifikacje zawodowe autorów zadecydowały o znakomitym poziomie wykonania i dużym stopniu dokładności tych map. Zostały one zaopatrzone w podziałkę liniową, legendę, różę stron świata orientującą mapę oraz rejestr pomiarowy.

Od początku istnienia Korpusu Inżynierów Koronnych do jego głównych zadań zarówno w czasie pokoju jak i wojny należało prowadzenie prac w istniejących wówczas w Rzeczypospolitej fortcach oraz innych budowlach o charakterze obronnym. Oficerowie korpusu pełnili służbę inżynierów fortecznych w Kamieńcu Podolskim, Częstochowie i Krakowie. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych i pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XVIII w. powstało szereg planów fortyfikacji i zamków na terenie Korony zarówno o charakterze inwentaryzacyjnym, jak i projektów rozbudowy tych obiektów. Część tych planów, których autorami byli oficerowie korpusu, zachowała się w zbiorach archiwalnych i bibliecznych.

Wśród zachowanych map i planów fortecznych największą liczebnie grupę stanowią prace kartograficzne dotyczące twierdzy jasnogórskiej, znajdujące się

⁵⁹ J. Giergielewicz, op. cit., s. 105–106.

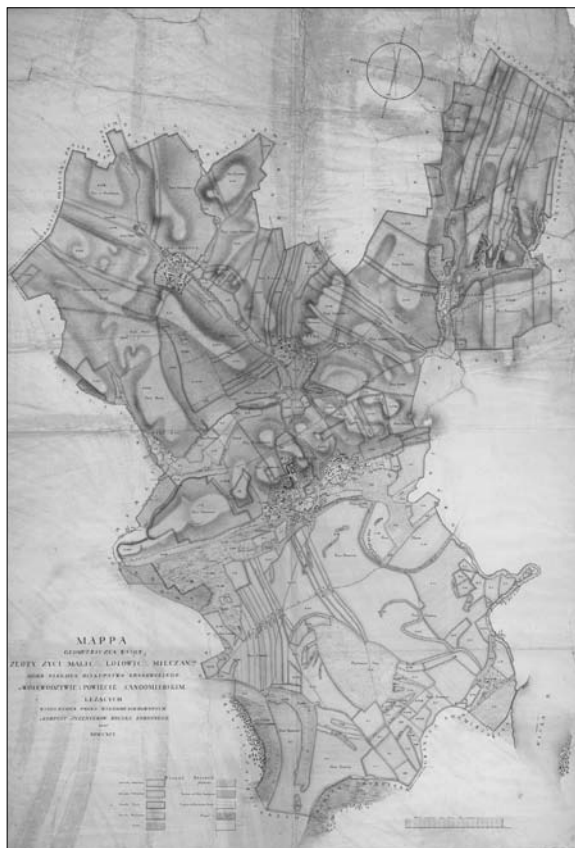
⁶⁰ J. Giergielewicz, op. cit., s. 107–108. W skład tej grupy oprócz kpt. Jana Mehlera i ppor. Augusta Torriego wchodził dwaj konduktorzy: Mateusz Piotrowski i Jan Kaspari.

⁶¹ Ibidem, s. 108. Druga grupa prowadziła pomiary tzw. klucza kunowskiego, położonego w powiecie san-domierskim. W skład tej grupy oprócz por. Krzysztofa Hauffe i ppor. Antoniego Sałackiego wchodził czterech konduktorzy: Jan Dahlke, Krasieński, Machulski i Franciszek Winnicki.

⁶² Mapa ta także, jako jedyna spośród pięciu zachowanych, posiada rejestr pomiarowy sporządzony na oddzielnym arkuszu. AGAD, Komisje Skarbowe 376-11, ark. 1-2.

⁶³ AGAD, Komisje Skarbowe: 146-2; 379-1; 380-4; 380-7.

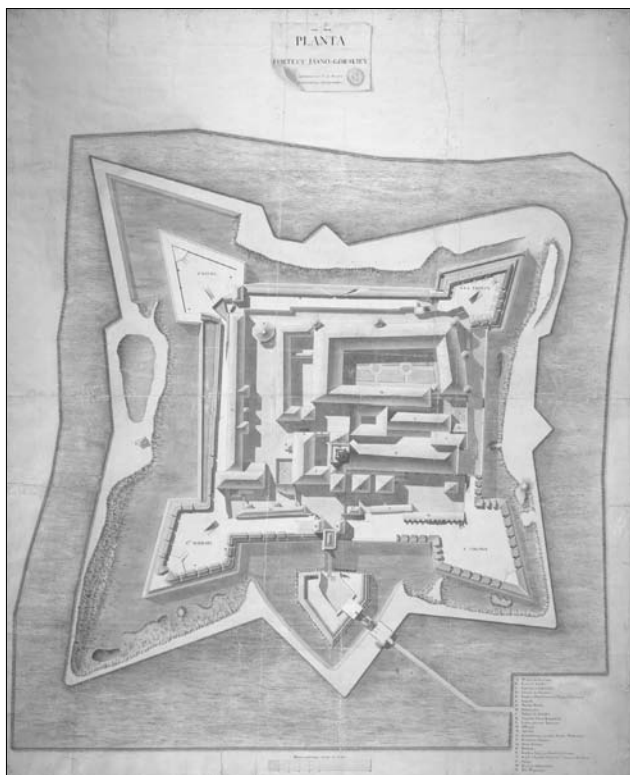
w zespole Map Korpusu Inżynierów Koronnych i w Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta w AGAD. Pierwsze kartografika powstały w związku z decyzjami, które zapadły po inspekcji przeprowadzonej w 1783 r. w Częstochowie przez generała Alojzego Brühla i ppłk. Jana Kleina. Wówczas postanowiono, że Korpus Inżynierów Koronnych przeprowadzi prace mające wzmocnić fortecę.

Ryc. 9. Mapa wsi Złotej, Życi, Malic, Łojowic i Milczan w województwie sandomierskim, 1791 r., August Torri, AGAD, Komisje Skarbowe 376-11, ark. 1

Zalecono także sporządzenie dokładnego planu twierdzy, który ppłk Jan Klein miał przedłożyć Departamentowi Wojskowemu. Prawdopodobnie planem, który wówczas powstał jest *Planta fortecy Jasnogorskiej*. Jego autorem był kapitan Korpusu Inżynierów Koronnych Jakub de Sévigny, doświadczony inżynier wojskowy, wcześniej przez sześć lat służący w armii francuskiej. Na niedatowanym planie w skali około 1:400 sporządzonym na arkuszu o wymiarach 99 × 111,5 cm, przedstawiono ówczesną zabudowę wzgórza jasnogórskiego, zarówno budowle klasztorne, jak i forteczne. Umieszczone na nim 22 obiekty

opisano dużymi literami od A do X, które objaśniono w legendzie (ryc. 10)⁶⁴. Nie należy wykluczyć, że zachowany egzemplarz jest kopią oryginału, który nie zachował się. Natomiast z całą pewnością oryginał powstał wkrótce po wizycie gen. Brühla i ppłk. Kleina w Częstochowie⁶⁵. Zachował się także drugi plan

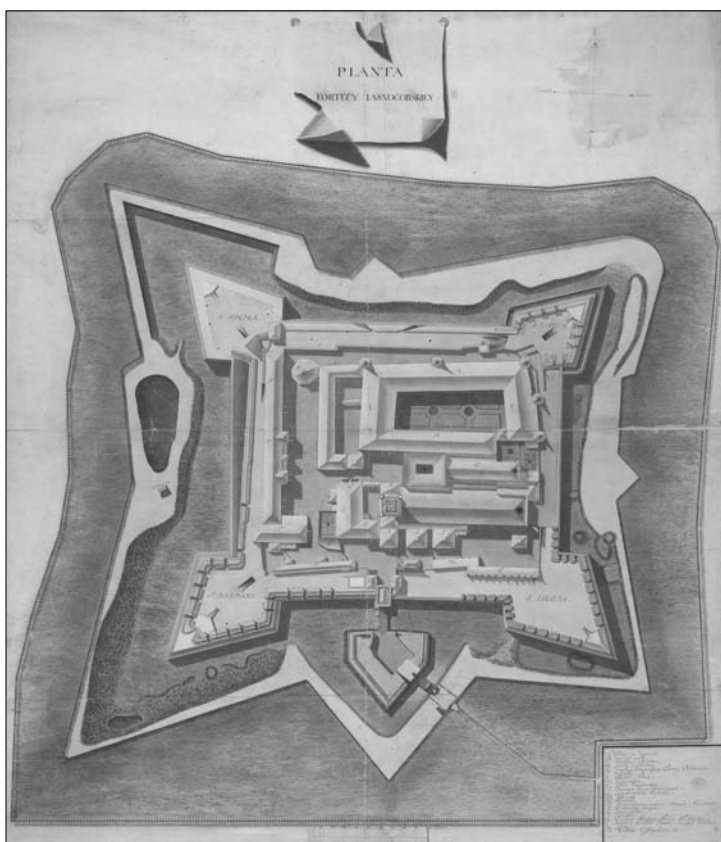
Ryc. 10. Plan fortecy jasnogórskiej, [ok. 1790 r.], Jakub de Sévigny, AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 94-9

z takim samym tytułem – *Planta fortecy Jasnogorskiej* i o niemalże identycznej treści, sporządzony w skali około 1:400 przez podoficera, a od 30 grudnia 1790 r. porucznika Korpusu Inżynierów Koronnych Józefa Eckerta (Ekerta) na arkuszu o wymiarach 93,5 × 129,5 cm⁶⁶. Posiada on również legendę, w której

⁶⁴ AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 94-9.

⁶⁵ Według ustaleń Mariusza Machynia i Czesława Strzednickiego kapitan Jakub de Sévigny awans na stopień majora otrzymał 22 listopada 1783 r., przy czym jego nazwisko według tych badaczy brzmiało Jevigny. M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 79. W innych pracach występuje nazwisko Sévigny i to należy uznać za prawidłowe. J. Giergielewicz, op. cit., s.11, 211; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, s. 455, 480.

⁶⁶ Plan najwcześniej mógł powstać na początku 1791 r., ponieważ jego autor stopień porucznika otrzymał 30 grudnia 1790 r. M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 78.

Ryc. 11. Plan forteczy jasnogórskiej, [ok. 1789 r.], Józef Eckiert (Ekert), AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 94-7

objaśniono 21 obiektów oznaczonych na nim dużymi literami od A do W. Plan jest z całą pewnością oryginałem, ponieważ widnieje na nim oryginalny podpis autora. Natomiast problem stanowi jego datowanie, ponieważ brakuje na nim zarówno daty powstania, jak i ówczesnego stopnia wojskowego Eckiercia. Dotychczas przyjmowano, że powstał on około 1789 roku (ryc. 11)⁶⁷.

Niezadowolony z prac prowadzonych w następnych latach w twierdzy jasnogórskiej (naprawa dróg, sypanie wałów, wzmacnianie i naprawa murów) jej komendant mjr Marcin Wierzbowski zwrócił się 1 września 1789 r. do Komisji Wojskowej o wyznaczenie w charakterze inżyniera fortecznego oficera Korpusu Inżynierów Wojskowych ppor. Karola Polewskiego⁶⁸. Przyjęty do korpusu przez ppłk. Kleina i polecany przez generała Brühla, ppor. Polewski swoje nowe

⁶⁷ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 94-7; H. Bartoszewicz, *Kartografia twierdzy jasnogórskiej z przełomu XVIII i XIX wieku*, w: idem, *Z dziejów kartografii Mazowsza*, s. 129–130.

⁶⁸ J. Giergielewicz, op. cit., s. 100.

stanowisko na Jasnej Górze objął oficjalnie w lutym 1790 roku⁶⁹. W okresie kilku lat zajmował się wzmacnianiem twierdzy, prowadząc prace fortyfikacyjne w porozumieniu z płk. Sierakowskim i mjr. Wierzbowskim⁷⁰. Opracował także projekt jej rozbudowy. Dwie pierwsze zachowane wielobarwne prace kartograficzne dotyczące fortecy jasnogórskiej Polewski sporządził jeszcze jako jej architekt w stopniu chorążego w 1789 roku. Obie dotyczą wzmocnienia i rozbudowy twierdzy. Pierwszą z nich *Plant fortecy Jasnogurskiej z miejscami oznaczonymi w odległości 1500 kroków* wykonał w skali około 1:3500 na arkuszu o wymiarach 76 × 62, cm (r. 61 × 61 cm). Przedstawił na niej sytuację twierdzy jasnogórskiej z naniesionym projektem rozbudowy. Plan ten obejmuje obszar między kościołem Św. Rocha, wsią Częstochówka, folwarkiem Stara Częstochowa i wsią Św. Barbara (ryc. 12)⁷¹. Łącznie z nim Polewski sporządził na arkuszu o wymiarach 151 × 62 cm *Plan Fortecy Jasnogurskiej iak iest teras* oraz *Plan nowej fortyfikacyi* w skali około 1:450. Projekt Polewskiego obejmujący fortecę dawną i nową przewidywał remont tej pierwszej i budowę drugiej oraz przejścia między nimi. Oznaczono na nim zabudowę istniejącą i projektowaną. Na bocznym rysunku przedstawiono elewację kazamat i koszar oraz przekrój fosy i fragment murów. Ponadto autor umieścił na planie notę: „W tych dwóch fortyfikacyach i mieście w potrzebie najmniej 15 000 woyska pomieścić się może” (ryc. 13)⁷².

Już po objęciu przez ppor. Polewskiego stanowiska inżyniera fortecznego w Częstochowie, w 1790 r. powstały kolejne dwa zachowane plany twierdzy jasnogórskiej. Nie widnieje na nich podpis ich autora, ale najprawdopodobniej był nim Polewski. Na obu znajdują się pieczęcie Korpusu Inżynierów Koronnych. Podobnie jak w przypadku kartografików jasnogórskich z 1789 roku, jeden z nich jest planem sytuacyjnym twierdzy, a na drugim przedstawiono zabudowę wzgórza. *Plan sytuacji Fortecy Jasnogorski* został sporządzony w skali około 1:3600 na arkuszu o wymiarach 84 × 53 cm. Nie jest on datowany, ale można przyjąć hipotezę, że powstał w 1790 roku. Jego zasięg jest nieco większy niż planu sytuacyjnego twierdzy z 1789 roku. Obejmuje on obszar między kościołem Św. Rocha, wsią Częstochówka, kościołem Św. Jakuba, wsią i kościołem Św. Barbary i pokazuje sytuację fortecy, wsi, folwarków i kościołów. Oznaczono na nim sieć drogową i wodną oraz podziały własnościowe (ryc. 14)⁷³. Na *Planie sytuacji Jasno Gurskiej* z 1790 r. sporządzonym w skali około 1:570 na arkuszu o wymiarach 89 × 61,7 cm, przedstawiono zabudowę forteczną i klasztorną

⁶⁹ Ibidem, s. 102. Karol Polewski był doświadczonym architektem fortecznym. Wcześniej pracował w służbie pruskiej jako architekt w twierdzy głogowskiej. Od 23 grudnia 1788 r. był architektem twierdzy jasnogórskiej w stopniu chorążego. W Korpusie Inżynierów Koronnych służył od 12 stycznia 1790 r. w stopniu porucznika. M. Machynia, C. Strzednicki, op. cit., s. 81.

⁷⁰ J. Giergielewicz, op. cit., s. 102.

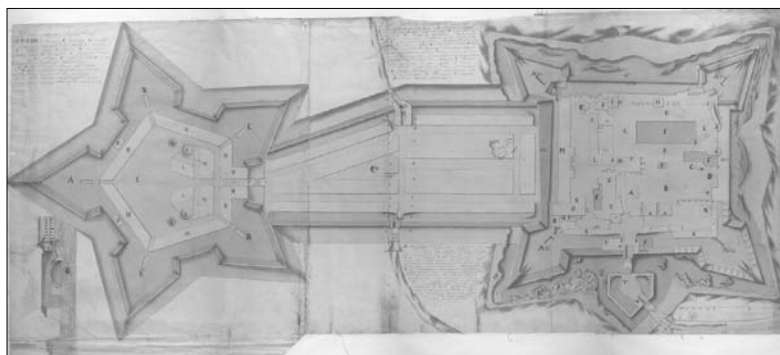
⁷¹ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 94-4.

⁷² AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 94-8.

⁷³ AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 94-6.

Ryc. 12. Plan fortocy jasnogórskiej i jej okolic, 1789 r., Karol Polewski, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 94-4

Ryc. 13. Plan fortocy jasnogórskiej z projektem jej rozbudowy, 1790 r., Karol Polewski, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 94-6

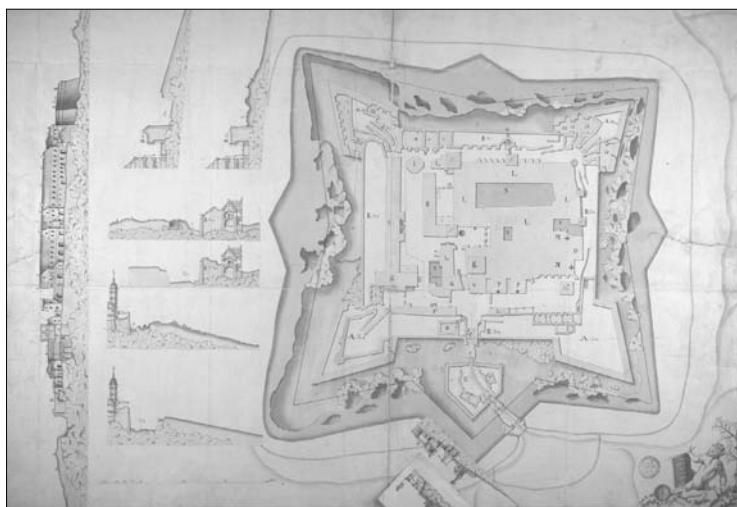
wzgórza. Ponadto umieszczono na nim przekroje pionowe i elewacje niektórych budowli oraz przekroje pionowe wałów i skarpy (ryc. 15)⁷⁴.

Oprócz kartografików jasnogórskich oficerowie Korpusu Inżynierów Koronnych sporządzili w końcu lat osiemdziesiątych i na początku dziewięćdziesiątych XVIII w. plany innych budowli fortecznych w Rzeczypospolitej.

⁷⁴ AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 94-5.

Ryc. 14. Plan fortecy jasnogórskiej i jej okolic [ok. 1790 r.], [Karol Polewski], AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 94-6

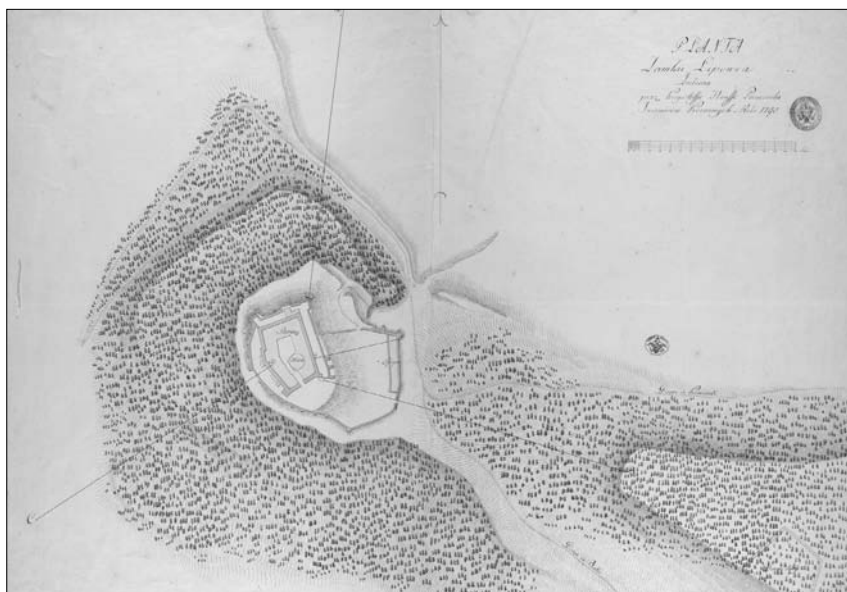
Ryc. 15. Plan fortecy jasnogórskiej [ok 1790 r.], [Karol Polewski], AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 94-6

Zachowało się kilka z nich. W zespole Korpusu Inżynierów Koronnych znajduje się złożony z dwóch arkuszy plan zamku w Lipowcu autorstwa por. Jana Krzysztofa Hauflera. Pierwszy arkusz zatytułowany *Planta zamku Lipowca* (w skali około 1:680) ma wymiary 69×49 cm (r. 66×46 cm) – ryc. 16, a drugi, *Profile do planty zamku Lipowca*, wymiary 27×41 cm (r. $26,5 \times 40,2$ cm)⁷⁵. Z kolei w zbiorach kartograficznych Biblioteki Narodowej znajduje się *Plan*

⁷⁵ AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 66-9, ark 1-2.

miasta Połonnego w województwie wołyńskim sporządzony w 1791 r. przez por. Franciszka Podowskiego. Na planie przedstawiono miasto i jego okolice. Oznaczono zabudowę w sposób zindywidualizowany, szczególnie dokładnie obiekty forteczne, które dodatkowo wyróżniono kolorami zielonym i różowym oraz sieć komunikacyjną (ulice i drogi), sieć wodną, lasy i łąki⁷⁶.

Nie zachowały się kartografika, które powstały w związku z działalnością Korpusu Inżynierów Koronnych na zamku krakowskim w latach 1790–1792, kiedy najpierw w związku z zagrożeniem wojną z Austrią, a następnie z wojną z Rosją projektowano prace remontowe, a następnie rozbudowę tej fortyfikacji⁷⁷. Spośród sporządzonych wówczas projektów autorstwa Sierakowskiego, Gawłowskiego i Mehlera zachowała się tylko kopia jednej z prac tego ostatniego⁷⁸.

Ryc. 16. Plan zamku w Lipowcu, 1790 r., Jan Krzysztof Haufler, AGAD, Korpus Inżynierów Koronnych 66-9, ark. 1

Przechowywana w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie kopia projektu obwodu fortyfikacji kleszczowych wokół Wawelu z 1790 roku autorstwa Mehlera została wykonana przez architekta Adolfa Szyszko-Bohusza między 1918 a 1939 rokiem⁷⁹.

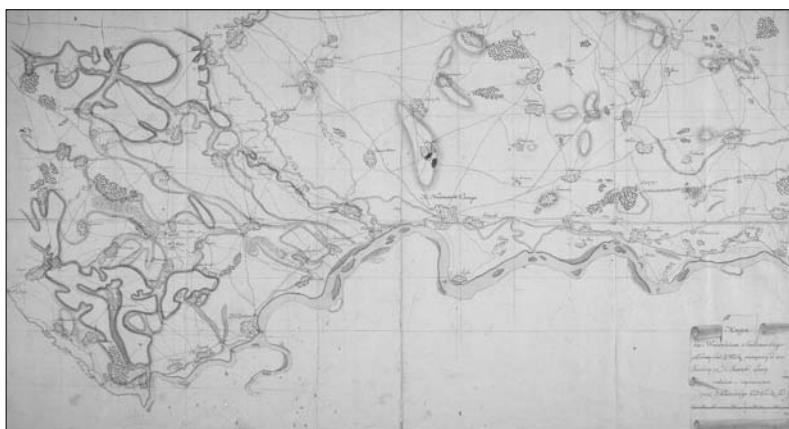
⁷⁶ Biblioteka Narodowa, ZZK, 2792.

⁷⁷ J. Giergielewicz, op. cit., s. 92–99.

⁷⁸ Z. Pianowski, *Wawel obronny. Zarys przemian fortyfikacji grodu i zamku krakowskiego w. IX–XIX*, Kraków 1991, s. 117–119, 128.

⁷⁹ Ibidem, ryc. 81.

W 1790 r. w związku z przewidywaną wojną polsko-austriacką Korpus Inżynierów Koronnych podjął prace nad realizacją projektu sporządzania map militarnych. Prowadzono wówczas pomiary i wykonano mapy terenów pogranicznych z Austrią w Małopolsce. Zachowały się kopie trzech powstałych w latach 1790–1791 r. kartografików militarnych. Pierwszą z nich jest kopia *Mappy części województwa sandomierskiego* por. Franciszka Podowskiego w skali około 1:43 000, wykonana w 1791 r. na arkuszu o wymiarach 70 × 42 cm (ramki 65 × 37 cm), (ryc. 17). Nie należy wykluczyć, że kopię sporządził autor oryginału⁸⁰. Ponadto zachowały się dwie kopie map militarnych pogranicza z Austrią w województwie sandomierskim także w skali 1:43 000, wykonane

Ryc. 17. Mapa części województwa sandomierskiego, 1791 r., Franciszek Podowski, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta, 43-32

w 1795 r. przez ppor. Maurycego Hauke. Pierwszą z nich *Plan Militaire d'une Partie du Palatinat de Sandomir entre Zwichost et Niechuża mesuré avec la Boussole* sporządził na arkuszu o wymiarach 121 × 96 cm (ramki 119 × 91 cm)⁸¹ – ryc. 18, a drugą zatytułowaną *Mappa Militarna Części Powiatu Wiślickiego i Sandomierskiego między Makoszowem i Rzeczką Ławy* na arkuszu o wymiarach 150 × 90 cm (ramki 142 × 84 cm) – ryc. 19⁸².

Podobne prace podjęto na ziemiach wschodnich wiosną 1792 r. w związku z wojną z Rosją. Prawdopodobnie jedyną zachowaną, sporządzoną wówczas na tym terenie pracą kartograficzną jest omówiony wyżej plan Połonnego. Ponadto powstał wówczas opis militarny i zapewne plan Starego Konstantynowa, sporządzony przez ppor. Fryderyka Auvray'a⁸³.

⁸⁰ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 43-32.

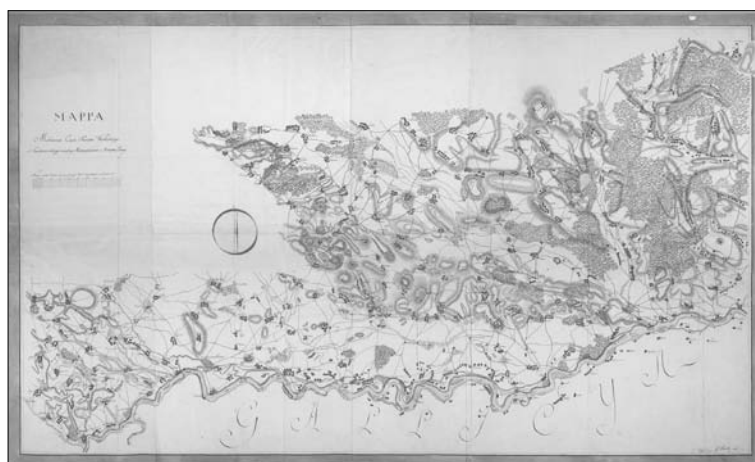
⁸¹ AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 56-1.

⁸² AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 88-8.

⁸³ J. Madej, *Kartografia wojskowa*, s. 56.

Ryc. 18. Mapa wojkowa części województwa sandomierskiego, 1795 r., Maurycy Hauke, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta, 56-10

Ryc. 19. Mapa wojkowa części powiatów sandomierskiego i wiślickiego, 1795 r., Maurycy Hauke, AGAD, Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta 88-8

W związku z wydarzeniami politycznymi i działaniami wojennymi na ziemiach Rzeczypospolitej w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XVIII w. zmieniała się organizacja i zadania Korpusu Inżynierów Koronnych. 22 maja 1792 r. wobec spodziewanej wojny z Rosją sejm uchwalił powołanie nowej formacji noszącej nazwę Korpus Inżynierów Obojga Narodów. Korpus

ten miał składać się z ośmiu brygad inżynierskich, minerów, saperów, pontonierów i szkoły inżynierskiej. Po drugim rozbiórze Rzeczypospolitej, w okresie rządów konfederacji targowickiej, powrócono do struktury i etatów wojsk inżynieryjnych sprzed 1792 roku. Ponownie Korpus Inżynierów Koronnych rozbudowano w okresie powstania kościuszkowskiego. Warunki wojenne nie sprzyjają zarówno sporządzaniu trwałych dzieł kartograficznych, częściej powstają prowizoryczne szkice niż precyzyjnie rysowane mapy, jak również zachowaniu wykonanych kartografików⁸⁴. Dlatego tylko nieliczne spośród planów doby wojny 1792 r. i insurekcji kościuszkowskiej znajdują się obecnie w zbiorach archiwalnych. Ponadto nie wszystkie z nich zostały sporządzone przez oficerów lub podoficerów Korpusu Inżynierów Koronnych⁸⁵.

Literatura

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, 1975, wyd. 2 poprawione i rozszerzone, opracowanie zbiorowe pod red. J. Karwasińskiej, Warszawa.
- Bartoszewicz H., 2012, *Delimitacja i demarkacja granic Rzeczypospolitej po I rozbiórze*, w: idem, *Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII–XX wieku*, Warszawa–Pułtusk, s. 70–75.
- Bartoszewicz H., 2012, *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta Poniatowskiego*, cz. 2: *Odmówiono nawet Kościuszcze.*, w: idem, *Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII–XX wieku*, Warszawa–Pułtusk, s. 16–18.
- H. Bartoszewicz, 2012, *Kartografika twierdzy jasnogórskiej z przełomu XVIII i XIX wieku*, w: idem, *Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII–XX wieku*, Warszawa–Pułtusk, s. 129–131.
- Brühl A.F., 1957, *Powinności korpusu artylerii koronnej podane przez J.W. Brühla, generała tejże artylerii ... przyjęte na Komissyi Woyskowej Koronnej ... podpisane ... 6 maja 1774 roku, a na ... seymie ... aprobowane Warszawa 1775*, w: *Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej*, z. 9, *Polska sztuka wojenna w latach 1764–1793*, oprac. A. Juszczyński, M. Krwawicz, Warszawa, s. 130–135.
- Buczek K., 1935, *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*, „Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski”, z. 3, s. 115–322.
- Buczek K., 1963, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

⁸⁴J. Giergielewicz, op. cit., s. 130–131, 145–146, 149–156.

⁸⁵*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, s. 455–456.

- Giergielewicz J., 1932, *Zarys historii Korpusu Inżynierów w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa.
- Katalog rysunków Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 1: *Varsaviana. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku*, 1967, oprac. T. Sulerzyska i S. Sawicka, przy udziale J. Trenklerówny, Warszawa.
- Katalog rysunków Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 2: *Miejscowości różne rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku*, 1969, oprac. T. Sulerzyska, Warszawa.
- Krawczyk A., 1995–1996, *Sewerynowski Bazyli (2 poł. XVIII w.)*, kartograf, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 36, Warszawa–Kraków, s. 349–350.
- Krawczyk A., 1996–1997, *Sierakowski Karol Józef h. „Prawdzie” (1752–1820)*, topograf i inżynier wojskowy, generał artylerii WP, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 37, Warszawa–Kraków, s. 278–282.
- Lepiarczyk J., 1966–1967, *Klein Jan Chrzyciel (zm. 1789)*, inżynier wojskowy i kartograf, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 579.
- Łonczyńska K., 1960, *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta*, „Archeion”, t. 33, s. 21–49.
- Machynia M., Szrednicki C., 1999, *Oficerowie Wojska Koronnego 1777–1794. Spisy*, cz. 2, *Artyleria i wojska inżynierskie*, Kraków.
- Madaj J., 1978, „*Planta Części Rzeki Dźwiny*” Karola Sierakowskiego, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 10, nr 2, s. 76–80.
- Madaj J., 1982, *Kartografia wojskowa w okresie stanisławowskim*, w: *Dzieje kartografii wojskowej i myśli strategicznej, materiały z konferencji*, Warszawa, s. 51–61.
- Malinowska I., 1953, *Stanisław Zawadzki 1743–1806*, Warszawa.
- Ochman M., 2017, *Polski Korpus Inżynierów Wojskowych w latach 1807–1831*, praca doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Czubatego, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Olszewicz B., 1921, *Polska kartografia wojskowa (Zarys historyczny)*, Warszawa.
- Olszewicz B., 1932, *Kartografia polska XVIII wieku (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, Lwów–Warszawa.
- Pachoński „Lubicz” J., 1948–1958, *Gawłowski Jan (1760–1794)*, major Korpusu Inżynierów Koronnych, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 7, Kraków, s. 320.
- Pianowski Z., 1991, *Wawel obronny. Zarys przemian fortyfikacji grodu i zamku krakowskiego w IX–XIX*, Kraków.
- Piasecka J.E., 1970, *Dzieje hydrografii polskiej do 1850 roku*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk.
- Zahorski A., 1967–1968, *Kochanowski Michał Ambroży Józef h. Korwin (1757–1832)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 13, s. 195.

Cartographic works of the Corps of Crown Engineers and their authors. The condition of preserved cartography works

Henryk Bartoszewicz

Archiwum Główne Akt Dawnych

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

ORCID: 0000-0003-4449-0382

E-mail: kartografia@agad.gov.pl

Summary: The Corps of Crown Engineers was established by the Polish Parliament Act of 1775 as a unit of the Crown Artillery Corps.

The ex officio head of the corps was the commander of the Crown Artillery Corps, General Alojzy Fryderyk Józef von Brühl. Lt. Col. Jan Chrzyciel Klein was appointed as the first commander of the Corps.

The Corps was entrusted with fortification and construction works in fortresses as well as road works and securing bridges and dikes. During the war, it was to be responsible for planning and supervising siege and fortification activities.

The beginning of the Corps' activity coincided with the start of the demarcation of the new borders of the Polish state after the first partition of the Polish Common Wealth. Military engineers were involved in mapping out these borders. During the four-year parliament, the engineering troops were expanded. The Corps of Crown Engineers was to be composed of a commander, 18 officers, and 75 lower-rank soldiers. From 1789, the commander of this formation was an experienced military cartographer, Lt. Col. Karol Sierakowski. At the turn of the eighties and nineties of the eighteenth century, the corps carried out measurement and cartographic works for the Crown Treasury Commission.

Corps officers served as fort engineers in Kamieniec Podolski, Częstochowa, and Cracow. In the second half of the 1880s and the first half of the 1890s, a series of plans for fortifications and castles were created, as inventories and as projects aimed at expanding these facilities. Military engineers also produced maneuvering maps and military topographic maps. The Corps of Crown Engineers participated in the Polish-Russian War of 1792 and the Kościuszko Uprising.

Keywords: Corps of Crown Engineers, delimitation maps, demarcation maps, fortress plans, military maps